

ELŻBIETA MAGIERA

SPÓŁDZIELCZOŚĆ UCZNIOWSKA W POLSCE W OKRESIE MIĘDZYWOJENNYM I JEJ WALORY WYCHOWAWCZE

WPROWADZENIE

Pierwszą spółdzielnię uczniowską w formie sklepiku koleżeńskiego założyła Jadwiga Dziubińska na ziemiach polskich pod zaborem rosyjskim w 1900 roku. Była to tajna organizacja funkcjonująca na kursach rolniczych w Pszczelinie koło Warszawy organizowanych przez Towarzystwo Pszczelniczo-Ogrodnicze. Jej powołanie do życia poprzedzały wykłady i rozmowy prowadzone w internacie, poświęcone pierwszej spółdzielni angielskiej w Rochdale i spółdzielczości wielkopolskiej (Dziubińska, 1936, s. 3-4). Do wybuchu pierwszej wojny światowej tego typu organizacje szkolne były mało znane. Rozwój ilościowy, organizacyjny i wychowawczy spółdzielczości uczniowskiej nastąpił w latach międzywojennych, a zwłaszcza w ich drugiej dekadzie. Pod koniec lat 30. XX wieku 30% szkół w Polsce posiadało spółdzielnie uczniowskie, dlatego te organizacje były uważane za masowe. Funkcjonowały w szkolnictwie powszechnym, średnim ogólnokształcącym, zawodowym i w zakładach kształcenia nauczycieli. W międzywojniu zrzeszenia uczniowskie rozwijały się w 20 krajach, w tym w Europie Zachodniej (poza Niemcami, Austrią i Szwajcarią), Ameryce Północnej i Ameryce Południowej (Młodzi, 1936, s. 11). W Polsce ich rozkwit nastąpił przede wszystkim ze względu na wartości wychowawcze, dostrzegane przez nauczycieli, pedagogów, przedstawicieli polskiego ruchu spółdzielczego i władze oświatowe.

Celem artykułu jest ukazanie spółdzielczości uczniowskiej Polski Niepodległej oraz jej wartości wychowawczych. Artykuł powstał na podstawie

Dr hab. ELŻBIETA MAGIERA, prof. US – Katedra Historii i Teorii Wychowania, Instytut Pedagogiki, Uniwersytet Szczeciński; adres do korespondencji: ul. Michała Kleofasa Ogińskiego 16, 71-431 Szczecin; e-mail: elzbieta.magiera@usz.edu.pl; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4209-9240>.

przeprowadzonej kwerendy źródeł z wykorzystaniem metodologii historii wychowania. Na prezentowaną problematykę można spojrzeć z perspektywy Jerzego Topolskiego, który pisał, że „myślenie historyczne jest składnikiem kultury, bez którego nie byłoby możliwe konstruowanie programów działania i aktywny stosunek do zastanej rzeczywistości” (1998, s. 5).

Literatura pedagogiczna drugiej połowy XX wieku w niewielkim stopniu interesowała się międzywojenną problematyką spółdzielczości uczniowskiej, chociaż po drugiej wojnie światowej, a szczególnie w latach 70. XX wieku, nastąpił rozkwit tych organizacji szkolnych, które były wykorzystywane jako m.in. narzędzie ideologizacji młodego pokolenia. Do wychowania w spółdzielniach uczniowskich w okresie międzywojennym nawiązywał Aleksander Kamiński (1967). Roli nauczyciela w spółdzielczości uczniowskiej dotyczyła książka Władysławy Tatary-Hoszowskiej (1966). Irena Jundził ukazała rys historyczny rozwoju spółdzielni szkolnych (1988, s. 8-12). Z powodu transformacji systemowej rozpoczętej w 1989 roku i społecznej niechęci do ruchu spółdzielczego uznawanego za środowisko popierające politykę w Polsce Ludowej, lata 90. XX wieku i początek XXI wieku raczej sprzyjały wydawnictwom poradnikowym dotyczącym zakładania i funkcjonowania spółdzielni uczniowskich, a nie naukowym. Jednak na uwagę zasługuje praca Danuty Koźmian, która pisała o problematyce spółdzielczości uczniowskiej w latach 1918-1939 jako realizacji samorządu uczniowskiego w szkolnictwie powszechnym i średnim (1991, s. 196-216). W holistyczny sposób do tego zagadnienia podeszła Elżbieta Magiera, zajmująca się problematyką spółdzielczości jako formy edukacji w szkolnictwie Polskim Drugiej Rzeczypospolitej (2011).

GENEZA SPÓLDZIELCZOŚCI UCZNIOWSKIEJ W POLSCE

Podstawową przyczyną rozwoju spółdzielczości uczniowskiej w Polsce międzywojennej były osiągnięcia polskiego ruchu spółdzielczości dorosłych, który na gruncie dziewiętnastowiecznych doświadczeń, wynikających z reakcji na ujemne cechy kapitalizmu w Anglii (Robert Owen, William King, pionierzy z Rochdale), Niemczech (Herman Schulze-Delitzsch, Wilhelm Raiffeisen), Francji (Charles Gide, Ernest Poisson), Belgii i w innych krajach Europy, rozwijał się na ziemiach polskich pod zaborami w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku (Piechowski, 1997, s. 6-26).

Wielkopolski system spółdzielczości kredytowej (ks. Augustyn Szamarzewski, ks. Piotr Wawrzyniak, ks. Stanisław Adamski) stał się szkołą oszczędności,

gospodarności i wychowania moralnego (Magiera, 2016, s. 181-200). Wielonarodowa spółdzielczość Galicji rozwinęła bogactwo form, zasięg i masowy udział, przejawiający się m.in. w działalności kas spółdzielczych, nazywanych od jego twórcy kasami Stefczyka (Franciszka), spółdzielni rolniczo-handlowych i spółdzielni mleczarskich. Do jej głównych twórców należeli: Tadeusz Romanowicz, Henryk Kierzkowski, Edward Milewski, Zygmunt Chmielewski (Mroczek, 2012, s. 34-35). Dla ziem zaboru rosyjskiego charakterystyczna była spółdzielczość spożywców (Edward Abramowski, Stanisław Wojciechowski, Romuald Mielczarski i inni). Edward Abramowski wiązał ruch spółdzielczy ze Związkami Przyjaźni, stanowiącymi „uzupełnienie kooperatywności w dziedzinie moralnej człowieka – codzienną, zwykłą szkołą przyjaźni między ludźmi, dążącą do tego, żeby typ egoisty zamienić na typ żyjący także dla innych” (Pastuszka i Turowski, 2013, s. 34).

Rodzący i rozwijający się na ziemiach polskich pod zaborami polski ruch spółdzielczy, stawał się nie tylko coraz większą siłą gospodarczą i podstawą samoobrony ekonomicznej przed zaborcami, ale także szkołą wychowania społecznego, ostoją w walce o wyzwolenie narodowe i społeczne, miejscem propagowania wzajemnej pomocy, solidarności gospodarczej, sposobem budowania przyszłego wolnego kraju i próbą tworzenia społeczeństwa obywatelskiego. Wielorakie osiągnięcia (ekonomiczne, organizacyjne, ideowe) polskiej spółdzielczości zaborowej stanowiły fundament rozwoju polskiego ruchu spółdzielczego, w tym spółdzielczości uczniowskiej, po odzyskaniu niepodległości (Piechowski, 2007, s. 19-23).

Rozwojowi spółdzielczości uczniowskiej w Polsce Niepodległej sprzyjały także czynniki pedagogiczne, w skład których wchodziły: ideologie wychowawcze (wychowanie narodowe i wychowanie państwowe); przyczyny organizacyjne, polegające na zmianach ustawodawstwa oświatowego; wsparcie władz oświatowych; nowe rozwiązania pedagogiczne w teorii i praktyce, nazywane „nowym wychowaniem”; rozwój nauk pedagogicznych, psychologicznych i socjologicznych (Chmaj, 1962; Sośnicki, 1967; Berezniński, 1998).

CZYM JEST SPÓŁDZIELNIA UCZNIOWSKA?

W okresie międzywojennym literatura przedmiotu i publicystyka pedagogiczna posługiwała się definicją spółdzielni uczniowskiej opracowaną przez Centralne Biuro Spółdzielczości w Szkole działające we Francji, zgodnie z którą spółdzielnie uczniowskie – nazywane w Polsce również spółdzielniami szkolnymi, kooperatywami

uczniowskimi/szkolnymi, zrzeszeniami uczniowskimi/szkolnymi – uważano za stowarzyszenia skupiające uczniów pod opieką nauczyciela, „zbiorowo zarządzające przedsiębiorstwem gospodarczym, mającym na celu zaspokajanie pewnych wspólnych potrzeb członków, względnie pewnych potrzeb szkoły samej, a czasami niektórych potrzeb danej miejscowości lub okolicy” (Przegaliński, 1932, s. 8; 1934, s. 4-6).

W drugiej połowie XX wieku termin ten definiował Aleksander Kamiński, który podkreślał znaczenie wychowawcze spółdzielni uczniowskich, a szczególnie zasadę samorządności rozumianą jako indywidualną samodyscyplinę i samodzielność przeniesioną na działania społeczne (Kamiński, 1967, s. 9). Współczesną definicję tego pojęcia zaprezentował Wincenty Okoń, pisząc, że spółdzielnia uczniowska to „agenda samorządu szkolnego funkcjonująca w szkole lub samodzielne zrzeszenie uczniów powołane do zebrania od członków wkładów pieniężnych i prowadzenia przedsiębiorstwa [...] oraz realizacji przyjętych zadań gospodarczych i kulturalnych” (1996, s. 262). Takie rozumienie spółdzielni uczniowskiej uzupełniają zapisy Krajowej Rady Spółdzielczej (organu samorządowego polskiego ruchu spółdzielczego) umieszczone na jej stronie internetowej: „Spółdzielnia uczniowska jest organizacją uczniów działającą na terenie szkoły i prowadzoną przez nich samych” (*Spółdzielnie uczniowskie*, b.d.).

Analiza międzywojennych źródeł poświęconych spółdzielczości uczniowskiej w Polsce doprowadziła do rozumienia tego terminu „w kategoriach metody wychowania, organizacji uczniowskiej oraz przedsiębiorstwa gospodarczego (warsztatu pracy gospodarczej)” (Magiera, 2011, s. 24). Te kategorie wyznaczają dalszą strukturę opracowania.

SPÓŁDZIELCZOŚĆ UCZNIOWSKA JAKO METODA WYCHOWANIA

Rozumienie spółdzielczości uczniowskiej jako metody wychowania wiązało się z systematycznie stosowanym sposobem postępowania wychowawcy, który prowadził do ukształtowania cech osobowości uczniów opartych na ideach kooperacji, takich jak: solidarność, współpraca, współdziałanie, wzajemna pomoc i inne. Zrzeszenia szkolne były zakładane głównie w celach wychowawczych, popierane przez władze oświatowe, służyły rozwijaniu idei współdziałania, praktycznego zapoznania się ze spółdzielczością, która była powiązana z realizacją programów nauczania, szczególnie po reformie Janusza Jędrzejewicza realizowanej od 1932 roku (Mittek, 1938b, s. 253).

W działalności kooperatyw szkolnych podkreślano przede wszystkim zasadę dobrowolności, dzięki której uczniowie, zgodnie z wewnętrzną potrzebą i własną wolą, angażowali się w pracę tej organizacji. Ważną zasadą była samodzielność i samorządność, o której Franciszek Dąbrowski pisał: „Tam działwa i młodzież czuje, że decyduje jej własny wysiłek, jej praca, jej pomysły, jej potrzeby, tam tylko zapala się do pracy i tam naprawdę tworzy cuda” (1925, s. 3). U podstaw działalności tej organizacji zbiorowej leżała zasada równości, wiążąca się z pomocą osobom słabszym i potrzebującym wsparcia materialnego, dydaktycznego czy wychowawczego. Wzajemna pomoc koleżeńska to kolejna zasada, rozwijająca poczucie braterstwa, o którym pisał Edward Abramowski, współpracę i współdziałanie, prowadzące do ukształtowania poczucia sprawiedliwości (1918, s. 52-53). Tej wartości sprzyjała dobrze zaplanowana organizacja wewnętrzna spółdzielni, racjonalny podział pracy i dobre jej wykonanie. W obliczu odzyskania niepodległości i odbudowy wszystkich obszarów państwowości polskiej podkreślano znaczenie spółdzielczości uczniowskiej w przygotowaniu uczniów do realnego życia, wykonywania różnych obowiązków i przygotowania kadry dla rozwoju gospodarczego kraju.

Zaangażowanie uczniów w pracę spółdzielni uczniowskiej sprzyjało zaspokajaniu doraźnych korzyści materialnych, wynikających z potrzeb życia szkoły i młodzieży. Pozwalało na deweyowskie uczenie się przez działanie i osiąganie dalekosiężnych celów wychowawczych. Uczeń, podejmując pracę, dostrzegał jej korzyści, które inspirowały do dalszej aktywności. Uświadamiał wkład swojej pracy w efekty uzyskiwane przez całe zrzeszenie i dochodził do wniosku, że dokładne i sumienne wykonanie jego pracy ma wpływ nie tylko na jego własne rezultaty, lecz także na wyniki całej spółdzielni. „Jeśli z dziecka – pisał Aleksander Kaczocha (1939, s. 39) – ma wyrosnąć obywatel zdolny do twórczego współżycia i kierowania pracą zespołową w gminie czy powiecie, musi już w ławie szkolnej zdobyć umiejętności zaspakajania pewnych potrzeb drogą zbiorowego wysiłku”.

Z powyższymi wartościami wychowawczymi wiązało się przygotowanie do pracy, którą traktowano za Georgem Kerschensteinerem (1926) jako cel i środek wychowania. Uczeń nie tylko poznawał i wykonywał konkretne czynności, lecz także dzięki temu kształtował swój charakter. Dochodził do rozumienia znaczenia pracy w państwie i społeczeństwie, rozwijał poczucie szacunku do niej, zapoznawał się z potrzebą wspólnej pracy, jej organizacją, systematycznym i planowym wykonaniem (Patkowski, 1926, s. 355-356). Międzywojenna spółdzielczość uczniowska stawała się szkołą oszczędności i gospodarności inspirującej do podejmowania aktywności ekonomicznej, polegającej na współdziałaniu i dążeniu do przemian ustroju gospodarczego. Pozwalała zrozumieć mechanizmy życia

ekonomicznego opierające się na produkcji, wymianie i spożyciu. Tym samym przeciwdziałała bierności gospodarczej i wyczekiwaniu na pomoc innych ludzi (Archiwum Akt Nowych; Bońkowski 1917, s. 1-31).

Spółdzielnię uczniowską uważano za organizację łączącą szkołę z praktycznym życiem, opartą na współpracy i współdziałaniu, które Franciszek Mittek uważał za prawo przyrody, a wśród ludzi za „rdzeń cywilizacji” (1936, s. 14, 55). Spółdzielczość szkolną traktowano jako nowoczesną metodę pedagogiczną, która pozwala wychować członków społeczeństwa nie tyle na zasadzie autorytetów zewnętrznych, ile przez dobrowolne przyjmowanie przez uczniów obowiązków, rozwijanie zmysłu społecznego, solidarności i wzajemnej pomocy, woli i hartu ducha (Orsetti, 1934 s. 25). Podkreślano jej znaczenie w procesie uspołeczniania dzieci i młodzieży, wprowadzaniu ich w znajomość i znaczenie elementarnych pojęć społecznych (egoizm i altruizm, prawdomówność, bezinteresowność i inne), sprzyjających wychowaniu obywatelskiemu (Hoszowska, 1932, s. 143). Oprócz rodziny i szkoły spółdzielnie uczniowskie stawały się więc ważnym środowiskiem wychowawczym, co podkreślał Józef Mirski (1933, s. 4).

SPÓŁDZIELNIA UCZNIOWSKA JAKO ORGANIZACJA SZKOLNA

Teoretycy i praktycy wychowania oraz władze oświatowe lat międzywojennych podkreślali znaczenie wychowawcze organizacji uczniowskich, które powinny stanowić nieodłączny element życia szkolnego (Mittek, 1938a, s. 195-202). Jedną z takich organizacji były kooperatywy szkolne, rozumiane jako forma wychowania, stanowiąca zewnętrzne warunki tego procesu. Spółdzielcze zrzeszenia szkolne powoływane w celu zaspakajania potrzeb uczniów i szkoły, posiadały dobrowolny charakter i działały na terenie szkoły pod opieką nauczyciela. Odznaczały się takimi samymi cechami, co spółdzielnie dorosłych: dobrowolnym uczestnictwem; walnym zebraniem równouprawnionych członków, stanowiących zwierzchnią władzę; wyborem organów kierowniczych (rady nadzorczej, zarządu); utworzeniem funduszu spółdzielni ze składek członkowskich (lub środków finansowych zdobywanych ze wspólnych przedsięwzięć) i doradczą rolą opiekuna (Okólnik, 1932). Cechami odróżniającymi spółdzielnie uczniowskie od spółdzielni dorosłych były: nieposiadanie osobowości prawnej, zwiążanie ze szkołą oraz dominacja elementów wychowawczych nad ekonomicznymi.

Założenie spółdzielni uczniowskiej wymagało: odpowiedniego, planowego i systematycznego przygotowania dzieci i młodzieży; właściwej atmosfery; podejmowania wspólnych działań, rozwijających współpracę; poznania pierwszych

prób samoorganizacji; adekwatnego do wieku zapoznania z ideologią spółdzielczości. Do tego celu wykorzystywano przedmioty nauczania, których programy zawierały problematykę dotyczącą spółdzielczości, takie jak język polski i nauka o Polsce współczesnej. Nauczyciele stosowali pogadanki o spółdzielczości, oferowali odpowiednią literaturę, beletrystykę, czasopisma dla dzieci i młodzieży zawierające treści spółdzielcze, np. *Płomyk*, *Młody Spółdzielca*.

Dobrowolnie zgromadzona grupa uczniów stanowiła zaczątek spółdzielni, która najczęściej się rozrastała ilościowo i strukturalnie w wyniku prowadzonych działań propagandowych. Wspólnie ustalano zakres działalności gospodarczej, dostosowanej do wieku, rodzaju szkoły i poziomu kształcenia, zaspokajającej potrzeby uczniów. W kooperatywach szkolnych realizowano cele materialne i wychowawcze, łączące się z kulturalno-oświatowymi (m.in. sportowymi i artystycznymi) (Haubold, 1927, s. 7). Wykorzystywano różne formy pracy gospodarczej, które za A. Kaczochą (1938/39, s. 261-162) można było podzielić na cztery grupy: sprzedaży, wytwórczości, usług i wzajemnej pomocy oraz pracy kulturalno-oświatowej.

Zrzeszenie szkolne funkcjonowało na podstawie statutu, regulującego różne aspekty jego działalności. Statut zawierał ogólne przepisy spółdzielni. Młodzi członkowie sami poszukiwali dla niej nazwy, określali cele swojej organizacji, kwestie finansowe, strukturę kooperatywy, częstotliwość zebrań, zadania poszczególnych organów, podejmowali uchwały i je realizowali. Dużą uwagę przywiązywano do sprawiedliwego i równomiernego podziału pracy. Każdy członek spółdzielni uczniowskiej był zaangażowany w wykonanie jakiegoś zadania. Przydział zadań najczęściej zmieniał się wówczas, gdy uczeń opanował wykonywanie powierzonej mu czynności. Oznaczało to, że każdy mógł poprobować i zapoznać się z różnymi obowiązkami wynikającymi z przynależności do tej organizacji. Duże znaczenie wychowawcze miały walne zgromadzenia członków spółdzielni uczniowskiej (prowadzenie zebrań, protokołowanie, sprawozdawanie i inne czynności), praca w organach (posiedzenia zarządu i rady nadzorczej) i codzienna systematyczna praca podejmowana zgodnie z realizowaną formą gospodarczą, najczęściej w grupie, opierająca się na współpracy, współdziałaniu i wzajemnej pomocy.

Należy zaznaczyć, że spółdzielnie uczniowskie stanowiły część składową szkolnego programu nauczania i wychowania, dlatego zadaniem nauczyciela-opiekuna spółdzielni było uzgodnienie prac podejmowanych w zrzeszeniu z całokształtem działalności szkoły. Jak sama nazwa wskazuje, rola nauczyciela ograniczała się do opieki, której zakres był zależny od wieku i dojrzałości członków spółdzielni szkolnej. Opiekun pomagał w bieżących pracach, udzielał wskazówek,

brał udział w zgromadzeniu ogólnym, posiedzeniach zarządu i rady nadzorczej, w opracowaniu statutu i regulaminów organów spółdzielni uczniowskiej oraz miał prawo zawieszać wykonanie jej uchwał (Dąbrowski, 1925, s. 26).

SPÓŁDZIELNIA UCZNIOWSKA JAKO PRZEDSIĘBIORSTWO GOSPODARCZE

Analizy źródeł wskazują na to, iż spółdzielnie uczniowskie w latach 1918-1939 – zgodnie z ideologią kooperacji – stanowiły rodzaj przedsiębiorstw gospodarczych, realizujących zadania ekonomiczne, zaspakajające wspólne potrzeby uczniów i szkoły. Prowadziły działalność gospodarczą, m.in. w formie sklepików szkolnych, szkolnych kas oszczędności, herbaciarni, organizacji śniadań, warsztatów introligatorskich, wypożyczalni książek uboższym uczniom, spółdzielni robót drzewnych, wyrobu zabawek, rękawiczek i swetrów, hodowli zwierząt futerkowych, jedwabników, fryzjerni, wytwórni zabawek, spółdzielni prowadzących ogrody szkolne, biblioteki, czytelnie, świetlice i inne. Kierunki działalności gospodarczej i ich zakres ustalało walne zgromadzenie członków spółdzielni uczniowskiej.

Kooperatywy szkolne, podobnie jak spółdzielnie dorosłych, działały dzięki własnym funduszom, na które składały się udziały (fundusz udziałowy), niepodzielny fundusz społeczny, fundusze specjalne i ewentualne wkłady oszczędnościowe. Wysokość udziałów ustalało walne zgromadzenie członków, adekwatnie do potrzeb spółdzielni, możliwości finansowych młodych spółdzielców i ich liczby. Wpisowe i udziały były szczególnie ważne dla początkujących spółdzielni, ponieważ zebrane kwoty umożliwiały rozpoczęcie działalności ekonomicznej. Aktywność gospodarcza uczniów rozpoczynała się od „małych kroków” i zwiększała się wraz ze wzrostem środków obrotowych, co sprzyjało rozwijaniu umiejętności gospodarowania środkami finansowymi oraz pobudzało do wysiłku i pracy na rzecz własnej spółdzielni. Nadwyżki finansowe przeznaczano na niepodzielny fundusz społeczny oraz na potrzeby szkoły i uczniów. Ze względów wychowawczych spółdzielnie uczniowskie nie wypłacały uczniom dywidend (Dominko, 1936, s. 225). Ich zadaniem była także współpraca ze spółdzielniami dorosłych, które udzielały pomocy finansowej, instruktażowej i propagandowej (Wychowanie, 1932, s. 6; Wojciechowski, 1931)

Ważnym obszarem pracy zrzeszonych starszych uczniów i młodzieży szkolnej, posiadającym walory dydaktyczno-wychowawcze, było prowadzenie ksiąg rachunkowych (Księgi rachunkowe, s. 8-9). Zwracano uwagę na konieczność

wzorowego administrowania dokumentami spółdzielni, które miały być czytelne, planowo, systematycznie i dokładnie wykonane oraz powinny zawierać aktualną informację o stanie majątku spółdzielni. Dzięki temu młodzi spółdzielcy praktycznie uczyli się rachunkowości i umiejętności prowadzenia ksiąg: kasowej, udziałowców, sklepowej, magazynowej, kontroli zakupów i innych (J.W., 1936). Uczniowie sami sporządzali różnego rodzaju sprawozdania (miesięczne, kwartalne, półroczne, roczne), mające charakter informacyjny i zawierające najważniejsze fakty z życia spółdzielni.

ZAKOŃCZENIE

Rozwój spółdzielczości uczniowskiej w Drugiej Rzeczypospolitej – popieranej przez polski ruch spółdzielczy, centralne i terenowe władze szkolne oraz pedagogów i nauczycieli – doprowadził do znacznego wzrostu nie tylko liczby zrzeszeń szkolnych, lecz także ich różnorodności i bogactwa osiągnięć, metod i form pracy. Teoria i praktyka tego okresu opracowała wychowawcze, organizacyjne i ekonomiczne aspekty działalności kooperatyw uczniowskich, które uważano za nowoczesną metodę wychowania, zgodną z założeniami „nowego wychowania”, opierającą się na założeniach ideologicznych i praktycznych polskiego ruchu spółdzielczego, pełną wartości wychowawczych kształtujących osobowość wychowanków. Jako dobrowolna organizacja szkolna opierająca się na zasadach demokratycznych, swoją działalność prowadziła zgodnie ze statutem regulującym wszystkie aspekty pracy prowadzonej w jednej z form gospodarowania: sprzedaży, wytwórczości, usług i wzajemnej pomocy oraz pracy kulturalno-oświatowej. Bez względu na wybór formy ekonomicznej każda spółdzielnia uczniowska podejmowała działania kulturalne i oświatowe skierowane do swoich członków, innych uczniów szkoły, rodziców i środowiska. Spółdzielnia szkolna jako przedsiębiorstwo gospodarcze zapoznawała uczniów z określonym zakresem pracy przynoszącym zyski ekonomiczne, uczyła czynności administracyjno-organizacyjnych, w tym prowadzenia rachunkowości i właściwego gospodarowania środkami finansowymi.

Spółdzielczość uczniowską można uważać za czynnik sprzyjający rozwojowi procesów upodmiotowienia i demokratyzacji polskiej szkoły, miejsce rozwoju procesów uspołecznienia i uobywatelnienia nie tylko w okresie międzywojennym, lecz także współcześnie. Dlatego warto polecić uczniom, nauczycielom i władzom oświatowym te nieco zapomniane zrzeszenia, doprowadzając do ich retradykcyjnalizacji.

BIBLIOGRAFIA

- ABRAMOWSKI, E. (1918). *Idee społeczne kooperatywności*. Warszawa: Warszawski Związek Stowarzyszeń Spożywczych.
- Archiwum Akt Nowych. Zespół: Spółdzielczy Instytut Naukowy, sygn.11. *Instrukcja w sprawie spółdzielni uczniowskich*.
- BEREŻNICKI, F. (1998). *Hasła „nowej szkoły” w dydaktyce Drugiej Rzeczypospolitej*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- BOŃKOWSKI, S. (1917). *Kooperatywa uczniowska*. Warszawa: Wydawnictwo Stowarzyszenia Spółdzielczego „Nasz Sklep”.
- CHMAJ, L. (1962). *Prądy i kierunki w pedagogice XX wieku*. Warszawa: Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.
- DĄBROWSKI, F. (1925). *Spółdzielnie uczniowskie*. Warszawa: Wydawnictwo Związku Polskich Stowarzyszeń Spożywców.
- DOMINKO, J. (1936). Spółdzielnie uczniowskie. *Dziennik Urzędowy Kuratorium Okręgu Brzeskiego*, 6, 225.
- DZIUBIŃSKA, J. (1936). Pierwsze spółdzielnie uczniowskie. *Społem*, 9, 3-4.
- HAUBOLD, K. (1927). Formy pracy spółdzielczej młodzieży. *Spółnota*, 2, 7.
- HOSZOWSKA, W. (1932). *Idea spółdzielczości w gospodarczo-społecznym wychowaniu młodzieży*. Warszawa: Wydawnictwo Spółdzielczego Instytutu Naukowego.
- J.W. (1936). Prowadzimy dobrze rachunkowość. *Młody Spółdzielca*, 1, 6.
- JUNDZIL, J. (1988). *Spółdzielnia uczniowska w szkole*. Warszawa: Młodzieżowa Agencja Wydawnicza.
- KACZOCHA, A. (1938/39). Metody pracy w spółdzielniach uczniowskich. *Przewodnik Pracy Społecznej*, 9/10, 261-162.
- KACZOCHA, A. (1939). Spółdzielnia uczniowska w środowisku wiejskim. *Spółdzielczy Przegląd Naukowy*, 1-2, 39.
- KAMIŃSKI, A. (1967). *Spółdzielnia uczniowska jako placówka wychowawcza, Relacja z badań*. Warszawa: Spółdzielczy Instytut Badawczy, Zakład Wydawnictw CRS.
- KERSCHENSTEINER, G. (1926). *Pojęcie szkoły pracy*. Tłum. A. Kierska. Lwów-Warszawa: Książnica-Atlas.
- KOŹMIAN, D. (1991). *Samorząd uczniowski w polskiej pedagogice Drugiej Rzeczypospolitej (1918-1939)*. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego.
- Księgi rachunkowe dla spółdzielni uczniowskich (1938). *Młody Spółdzielca*, 1(7), 8-9.
- MAGIERA, E. (2011). *Spółdzielczość jako forma edukacji w szkolnictwie polskim Drugiej Rzeczypospolitej (1918-1939)*. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego.
- MAGIERA, E. (2016). Zarys rozwoju ruchu spółdzielczego na ziemiach polskich pod zaborem pruskim w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku oraz jego edukacyjny charakter. *Studia Paedagogica Ignatiana*, 19(3), 181-200.
- MIRSKI, J. (1933). *Współdziałanie młodzieży w pracy wychowawczej szkoły*. Lwów-Warszawa: Książnica-Atlas.
- MITTEK, F. (1936). *Idea współdziałania w szkole nowoczesnej*. Włocławek: Spółdzielcza Księgarnia Szkolna.
- MITTEK, F. (1938a). Organizacje uczniowskie. *Życie Szkoły*, 506, 195-202.

- MITTEK, F. (1938b). *Zasady organizacji pracy w szkołach powszechnych dostosowane do statutu publicznych szkół powszechnych i programów nauki*. Warszawa: Nasza Księgarnia.
- Młodzi spółdzielcy za granicą (1936). *Młody Spółdzielca*, 1, 11.
- MROCEK, J. (2012). Początki rozwoju spółdzielczości w Polsce. *Przegląd Prawniczy, Ekonomiczny i Społeczny*, 1, 34-35.
- OKOŃ, W. (1996). *Nowy słownik pedagogiczny*. Warszawa: Wydawnictwo „Żak”.
- Okólnik Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z 6 czerwca 1932 roku w sprawie spółdzielni uczniowskich i sklepików szkolnych w szkołach ogólnokształcących i zawodowych. Dz. Urz. Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, 97.
- ORSETTI, M. (1934). Spółdzielnie uczniowskie w świetle ankiety GUS w r. szk. 1929-30. *Spółdzielczy Przegląd Naukowy* 1, 25-27.
- PASTUSZKA, S. J., TURKOWSKI, R. (2013). Spółdzielczość jako ruch obywatelski na przełomie XIX/XX wieku w Europie i w Polsce – inspiracja dla przyszłości. W: T. Soczek (red.), *Spółdzielczość w budowie społeczeństwa obywatelskiego – historia i współczesność* (s. 29-48). Warszawa: Muzeum Niepodległości.
- PATKOWSKI, A. (1926). Wychowanie spółdzielcze młodzieży. Odczyt wygłoszony przez radio w wilię Dnia Spółdzielczości. *Rzeczpospolita Spółdzielcza*, 9, 355-356.
- PIECHOWSKI, A. (1997). Korzenie ruchu spółdzielczego w Europie. W: J. Stolińska-Janiec (red.), *Spółdzielcze formy gospodarowania* (s. 6-26). Warszawa: Warszawska Wyższa Szkoła Ekonomiczna.
- PIECHOWSKI, A. (2007). Rodowód przedsiębiorczości społecznej. W: E. Leś, M. Ołdak (red.), *Przedsiębiorstwo społeczne w rozwoju lokalnym* (19-48). Warszawa: Collegium Civitas Press.
- PRZEGALIŃSKI, B. (1932). Spółdzielczość szkolna we Francji. *Spolem*, 19, 8.
- PRZEGALIŃSKI, B. (1934). Spółdzielczość uczniowska we Francji. *Spółdzielczy Przegląd Naukowy* VII (11), 3-16.
- SOŚNICKI, K. (1967). *Rozwój pedagogiki zachodniej na przełomie XIX i XX wieku*. Warszawa: Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.
- Spółdzielnie uczniowskie*. (b.d.). Krajowa Rada Spółdzielcza, https://www.krs.org.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=41&Itemid=297 (dostęp: 02.01.2024).
- TATARA-HOSZOWSKA, W. (1966). *Rola nauczycielstwa w rozwoju ruchu spółdzielczego w latach 1918-1958*. Warszawa: Spółdzielczy Instytut Badawczy.
- TOPOLSKI, J. (1998). *Świat bez historii*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- WOJCIECHOWSKI, S. (1931). *Zadania wychowawcze spółdzielni*. Lwów: Związek Stowarzyszeń Zarobkowych i Gospodarczych.
- Wychowanie spółdzielcze w szkole. (1932). *Spółnota*, 43, 6.

SPÓŁDZIELCZOŚĆ UCZNIOWSKA W POLSCE W OKRESIE MIĘDZYWOJENNYM I JEJ WALORY WYCHOWAWCZE

STRESZCZENIE

Artykuł przedstawia spółdzielczość uczniowską w Polsce w latach 1918-1939 i jej walory wychowawcze. Po wprowadzeniu w problematykę tekst ukazuje genezę spółdzielczości szkolnej. Zawiera wyjaśnienie pojęcia spółdzielczości szkolnej oraz jej rozumienie w latach międzywojennych

jako metody wychowania, organizacji szkolnej i przedsiębiorstwa gospodarczego. Wartości wychowawcze spółdzielni uczniowskich były eksponowane w każdym aspekcie ich działalności.

Słowa kluczowe: spółdzielczość uczniowska; kooperatywy szkolne; organizacje szkolne; metody wychowania; spółdzielnia uczniowska jako przedsiębiorstwo gospodarcze.

STUDENT COOPERATIVES IN POLAND IN THE INTERWAR PERIOD AND THEIR EDUCATIONAL VALUES

SUMMARY

The article presents student cooperatives in Poland in the years 1918-1939 and their educational values. After introducing the issues, the text shows the genesis of school cooperatives. It contains an explanation of the concept of school cooperatives and its understanding in the interwar years as a method of education, student organization and economic enterprise. The educational values of student cooperatives were exposed in every aspect of their activities.

Keywords: student cooperatives; school cooperatives; school organizations; educational methods; student cooperative as an economic enterprise.